

Stilte

Kwadrant

**Kwartaalblad van de Remonstrantse Gemeente Twente
Jaargang 9, nummer 1, februari 2017**

Redactie

Kirsten Slettenaar, Luc Koning, Cor Langen en Henk van Waveren

Doelstelling

Kwadrant is een Remonstrants kwartaalblad voor Twente. De naam slaat niet alleen op de verschijningsfrequentie, maar ook op de vier seizoenen, die jaar na jaar ons leven tekenen en kleur geven. Het tijdschrift beoogt het remonstrants gedachtegoed bekend te maken aan leden, vrienden en belangstellenden. Het tijdschrift is daarnaast gericht op lezers met een spirituele belangstelling. Kwadrant is een zusje van Passant, het maandelijks mededelingenblad.

Website

Uitgebreide informatie over de Remonstrantse Gemeente Twente en het blad Passant zijn te vinden op: twente.remonstranten.nl

Abonnementen

Abonnementen kunnen op ieder gewenst moment worden aangegaan. De abonnementsprijs bedraagt € 16,- per jaar voor 4 nummers inclusief verzend- en administratiekosten. Opgave bij: kwdr@xs4all.nl
Leden en Vrienden van de Remonstrantse Gemeente Twente ontvangen het blad gratis.
Belangstellenden kunnen een gratis proefabonnement aanvragen (4 nummers).

Tekstbijdragen

De redactie stelt tekstbijdragen van leden, vrienden of belangstellenden zeer op prijs. De kopij past binnen de doelstelling van het blad en bestaat als regel uit maximaal 600 woorden. Zonodig kan de redactie auteurs vragen een bijdrage in te korten.

Teksten voor het volgende nummer inzenden vóór 12 juni 2017

Mailadres: kwdr@xs4all.nl

Postadres: Kwadrant, De Koperwiek 54, 7609 GS, Almelo

Inhoudsopgave

3. Redactioneel
4. Woordzoeker
5. Stilte en meditatie
7. Geluid en stilte
9. Serie leeskringen
10. Stilte in de muziek
11. Zinprikker
13. De kracht van de verbeelding
14. Evaluatie van de cyclus 'Goede dood'
Cursussen/ Lezingen

Bij de voorpagina:

De foto is van Boudewine Bonebakker.

Redactioneel

Deze Kwadrant gaat over stilte. Er zijn bijdragen van Johan Goud, Kirsten Slettenaar, Bärbel Dorbeck-Jung, Luc Koning, Cor Langen en natuurlijk onze Zinprikker. Er is een eerste aflevering van de serie over kringen. Verder voerden vijf Remonstranten een boeiend gesprek over hun persoonlijke ervaringen met stilte en meditatie. Kwadrant doet er verslag van. Daarnaast een verhaal over Jan Bijkerk. Er is veel moois over stilte geschreven maar de poëzie ontbrak nog:

Stilte

Zolang er nog iemand bestaat
met wie ik als mens kan spreken
vind ik ook wel een stilte midden op straat
een stilte die niet kan breken.

Een kostbare stilte van zuiver glas
dat ik zelf met mijn stem heb geslepen.
Als ik er niet was en die stem er niet was
had niemand die stilte begrepen.

Maar als Hij er niet was en Zijn stem was er niet
dan was er van stilte geen sprake.
Alleen maar van zwijgen, zo hard als graniet
en dat kan je doodeenzaam maken.

Maar de stilte, dat is een tweestemmig lied,
waarin God en de mens elkaar raken.

Willem Barnard

Namens de redactie veel leesplezier,

Cor Langen

Woordzoeker

Kirsten Slettenaar

Onlangs was er sprake van een nieuwe regel die zou worden ingevoerd: het zou verboden worden om je mobiel te gebruiken op de fiets. Met name het appen op de fiets is gevaarlijk, omdat je daarbij niet meer met je volle aandacht bij het verkeer kunt zijn. Los van het feit of deze regel daadwerkelijk zal worden ingevoerd en of hij te handhaven is, kun je je afvragen of dit gaat werken. Het eigenlijke probleem is dat mensen zich te weinig bewust zijn van de gevaren van appen op de fiets. Werken aan een grotere bewustwording zou daarom richtinggevend moeten zijn in het zoeken van een oplossing (Of, op zijn Twents zoals ik dat laatst in een gesprek hoorde: werken aan benulvorming). Op het moment dat er een regel wordt ingevoerd, verschuift de aandacht van bewustwording naar handhaving. Het risico bestaat dat het dan niet langer om de inhoud gaat (hoe houd ik mijn aandacht bij het verkeer, hoe neem ik mijn verantwoordelijkheid voor de veiligheid van mezelf en van anderen), maar dat je je moet houden aan een regel.

Mutatis mutandis zou een dergelijk risico ook kunnen gelden voor de kerk als organisatie. Een kerk is inhoudelijk gericht op gemeenschap en op (met een ouderwets woord) godsdienstoefening.

Je oefent je als kerkganger in mens-zijn, en deelt met elkaar vragen en gedachten rondom dat mens-zijn en alle aspecten die daarbij horen. Maar kerken moeten ook georganiseerd worden, en er moeten structuren zijn waarbinnen de godsdienstoefening vorm krijgt. Die vormen en structuren worden gewoontes, waardoor ze steeds minder flexibel worden. Heel begrijpelijk, want waarom zou je vertrouwde vormen veranderen?

Het lijkt mij van belang om ook in deze natuurlijke gang van zaken oplettend te blijven. Dat we ons bewust blijven dat, juist wanneer het om vormen en structuren gaat, de inhoud richtinggevend blijft. Hoe zijn we gemeenschap met elkaar? Hoe geven we inhoud aan onze spiritualiteit? Hoe raken we met elkaar in gesprek en waar vinden we informatie en mensen die ons verder kunnen helpen in onze vragen? Met name wanneer we de aansluiting met de huidige tijd niet willen verliezen, zou flexibiliteit in de vormgeving en focus op de inhoud doorslaggevend kunnen blijken te zijn.

Stilte en meditatie

Luc Koning en Cor Langen

Meditatoren beoefenen de stilte. De praktijk van het mediteren past goed bij de inhoud van themanummer 'stilte'. We zijn op zoek gegaan naar mediterende re-monstranten in Twente. Er wordt gezegd dat je ervaring met meditatie kunt zien aan de rust die mensen uitstralen maar dat valt nog te bezien. Soms zit de onrust onzichtbaar van binnen. Hoe dan ook, wij hebben vijf mediterenden – Hiltje, Iris, Lieke, Thea en Tineke – opgespoord en uitgenodigd voor een gesprek in de kerkenraadskamer. Wij openen met de vraag naar de dagelijkse praktijk van de meditatie. Hoe werkt het en wat wordt er ervaren?

Tineke doet de aftrap. Zij mediteert heel eigentijds met een meditatie app die zij van haar dochter kreeg. Haar verhaal: 'Ik ben er een jaar of twee geleden mee begonnen. Ik mediteer iedere ochtend een minuut of twintig behalve in het weekend. Ik zit rechtop in een gewone stoel en begin met een body-scan. De begeleidster vraagt je je geheel te ontspannen, te beginnen bij je hoofd en te eindigen bij je voeten. Is dat eenmaal gelukt dan richt je je op je ademhaling. Je ademhaling is heel belangrijk, dat is je anker, daarop probeer je je te concentreren en zo weinig mogelijk af te dwalen. Dwaal je toch af, wat heel normaal is, dan word je door een bel of door de begeleidster er aan herinnerd weer terug te keren naar de ademhaling. Wat goed werkt is je te concentreren op de plaats waar je de ademhaling het beste voelt. Zo zit ik een tijd rustig en ontspannen tot het na 20 minuten klaar is en de begeleidster vraagt hoe ik me nu voel. Ze sluit af met een mooie spreuk. Ik probeer de rust en de stilte mee te nemen in de dag'.

Lieke sluit aan op het verhaal van Tineke. 'Voor mij is mediteren ook zitten in stilte. Mijn man en ik zijn 35 jaar geleden in het klooster Slangenburg te Doetinchem voor het eerst gaan deelnemen aan een weekend

zen meditatie onder leiding van monniken. De monniken begeleidden ons, vertelden ons hoe wij moesten zitten, hoe op de houding letten en niet in slaap vallen. De ogen blijven open. Ook hier weer het belang van de ademhaling. De meditatie was 5 maal 25 minuten per dag. Daarnaast waren er bij vragen gesprekken met de monniken mogelijk. De stilte en de rust probeerde ik mee te nemen in de dag. Wij gingen naar huis met de opdracht het elke dag zelf te doen. Wij deden dat met ups en downs. Ik vind het één van de mooiste dingen, voor mijzelf een plek te creëren waar ik naar toe kan gaan met mijn dankbaarheid of met mijn problemen. Ik geef ze als het ware aan de stilte. Hoewel ik niet religieus ben opgevoed, maak ik in de stilte contact met God. Ik noem God de eerste werkelijkheid, het absolute, het goddelijke of de leegte. Het is voor mij een kracht of energie waarvoor ik vanuit de stilte ontvankelijk ben. Dat lukt niet wanneer er ruis of lawaai in mijn hoofd zit. Het is dus voor mij geen persoonlijke God. Het mediteren is een methode om bij mijzelf te komen, de rust en een pas op de plaats te maken, te kijken waar ik eigenlijk mee bezig ben. Ik mediteer iedere dag 25 minuten.

Iris heeft een eigen verhaal over het mediteren. 'Ik doe geen zen-meditatie maar ik heb wel iedere ochtend een vast ritueel. Ik mediteer in een bepaalde kamer die vrijwel leeg is behalve twee stoelen en een schrijftafel. Ik begin met schrijven om de buitenste laag te verwijderen. Daarna ga ik gewoon stil zitten om tot een ontmoeting met mezelf te komen. Wanneer ik veel ruis in mijn hoofd heb laat ik dat zo zijn. Hoe meer ik er over oordeel des te lastiger het wordt. Het kan zijn dat er een emotie naar boven komt en dat is dan okay. Het is nogmaals heel belangrijk er geen oordeel over te hebben ook niet bij woede of bij miskenning. Het is het idee dat ik een trapje naar beneden ga en dan mag het gebeuren dat ik bij de stilte kom. Ik herken veel in wat Lieke zei. Voor mij is dat ook een gevoel van God.

> Vanuit de stilte komt ze tot
een soort liefde of troost die zij
God noemt <

Bij emoties kan ik een gevoel van troost of steun ervaren. Juist in het hart van de emoties kan ik vaak de energie voelen van vergeving en liefde. Het hoeft niet perse in mij leeg te zijn. Ik eindig altijd met een gebed waarin ik wat er gebeurd is weer teruggeef aan God. Ik schrijf nog even op of er belangrijke dingen gebeurd zijn. Heel soms gebeurt het, vooral als ik bij de stiltelagen kom, dat ik er ontzettend veel inzichten op doe die bij mij spontaan opkomen. Dat is heel kostbaar. Wij gaan geregeld een week naar een christelijk centrum in Frankrijk waar we een hele week stil zijn. Daar kan ik diep in mijzelf gaan. Na afloop van de week houd ik van de hele wereld. God is hierin een essentie van het leven, een levenskracht of een levensstroom'.

Hiltje kwam de stilte op het spoor dankzij de stilte in onze kerk na de preek. 'Er kwam jaren geleden iemand op mij af en die zei 'we hebben een meditatiegroep en daar pas jij wel in.' Dat was de meditatiegroep die op maandagavond in Liekes kelder bijeenkomt. Ik heb de laatste tijd wel ontzettend moeilijk gekregen met het mediteren, want er is zo veel onrust in mij. Ik ga wel elke doordeweekse dag een half uur zitten en daar moet ik mezelf toe dwingen. Wanneer ik er dan uitkom heb ik een goed gevoel, hoe rommelig alles wat er in me is ook is. Ja, ik zit in een periode dat ik helemaal niet stil ben. Voor mij gaat het bij het stilzitten vooral om het ontvankelijk zijn, open zijn voor wat dan ook. Ik heb de beleving bij het mediteren nog nooit van mijn leven God genoemd'.

Thea vertelt als laatste: 'Ik heb de belangrijkste momenten van stilte bij het wandelen in de natuur in mijn eentje. Soms ga ik ergens zitten. Bij het lopen gaat alles langs me heen. De geluiden zijn er wel maar die zijn dan niet meer belangrijk. Daarnaast heb ik van mijn dochter een mindfulness programma gekregen. Dat werkt heel prettig, soms kort en soms wat langer. Ik heb heel weinig discipline in de zin van dat ik niet elke dag hetzelfde doe. Toch heb ik er veel aan. Yoga spreekt me ook erg aan hoewel daar minder stilte is.

De stilte is er voor mij buiten in de natuur'.

De deelnemers gaan met elkaar in gesprek. Het gaat over het kunnen zitten en afdalen. Er kunnen zich periodes voordoen dat het lastig is maar op dat moment begint de meditatie eigenlijk pas echt. Je moet over die moeite geen oordeel hebben. Als het niet gaat, gaat het niet. Dat is dan zo. Er zijn van die momenten dat de gedachten alsmear naar boven komen. Je kunt kwaad of verdrietig zijn. Probeer het naast je neer te leggen. Ga luisterend bidden. Je kunt vragen stellen aan je echte zelf want door het mediteren kom je bij jezelf terecht. De ademhaling is een terugkerend onderwerp. Sommigen tellen hun ademhaling tot tien maar dat hoeft niet. De meditatie wordt doorgaans uitgevoerd op een eigen stoel of op een kussen in een speciale kamer of in de huiskamer. De blik is naar binnen gericht.

Er waren, zoals gezegd, bij de deelnemers verschillende momenten waarop het mediteren een aanvang nam. Voor *Hiltje* was het dus de kerkdienst. Bij *Iris* was het een crisis in haar leven. Zij maakte een hartstilstand mee met daarna ontzettende paniekaanvallen. Een hulpverlener wees haar er op niet 'uit jezelf te gaan' want dan wordt het steeds erger. Zij heeft geleerd door de angst heen te trekken, de angst er helemaal te laten zijn en er geen oordeel over te hebben.

Geluid en stilte

Kirsten Slettenaar

Vanuit de stilte komt ze tot een soort liefde of troost die zij God noemt. Lieke kan het God of het alles noemen.

Bij haar is het ook de verbinding met haarzelf. Lieke vindt dat iedere mens over een soort goddelijke vonk beschikt die het mogelijk maakt met het grote goddelijke in contact te komen. Bij Thea begon het mediteren rond haar vijftigste. Er was eveneens een crisissituatie met veel drukte. Bij toeval kwam zij in een yoga groep van vijftigplussers. Later was er nog een crisis op haar werk. Zij kwam dankzij een verwijzing bij het Pakhuis te Amsterdam terecht. Dat heeft haar erg geholpen en dat neemt zij mee in haar verdere leven. Er was ook de voettocht vanuit Frankrijk naar Santiago. Het was de realisatie van een idee wat zij in haar hoofd had.

Daarna gaat het over de stilte tijdens de kerkdienst, soms aangekondigd als geruime tijd durend, maar in werkelijkheid nooit meer dan zo'n 20 seconden. Dat is te kort. Het rumoer bij de aanvang van de dienst, het geklets bijvoorbeeld, wordt als storend ervaren. Er zijn in het verleden meditatiebijeenkomsten voorafgaand aan de dienst gehouden. Hiltje kijkt positief terug op de vespersdiensten in de kerst- en paastijd, die ook in het verleden werden gehouden. Die zijn bij gebrek aan deelnemers helaas gestopt. Het is in elk geval goed het mediteren en de stiltes met elkaar te beleven. Dat geeft verbinding.

Er kwamen nog vele onderwerpen voorbij zoals bijvoorbeeld het labrynt lopen. Mediterende mensen hebben net als de niet-mediterende last van ongeduld of onrust bijvoorbeeld in de rij voor de kassa bij Albert Heyn. Dat is weer het oordelen over jezelf want vechten tegen ongeduld helpt niet. Tel eens tot tien voor de kassa. Mediteren is niet alleen gericht op de binnenwereld. Denk maar aan de acties zoals 'stil zijn voor de vrede'. Luc en ik waren onder de indruk van het gesprek. Voor het eerst vergat de operator het opnamebandje om te draaien. Er was openheid, er werden goede vragen gesteld, er werd geluisterd en lekker gelachen.

Lieve mensen, allemaal hartelijk dank voor jullie medewerking.

Doorgaans wordt 'stilte' opgevat als het ontbreken van geluid. Als je niks hoort, is het stil. Bij nadere beschouwing blijkt 'stilte' ook te kunnen optreden terwijl er geluid klinkt. In een bos is het niet stil. Je hoort de wind in de bomen, het ritselen van bladeren op de grond, het fluiten van vogels.

Toch ervaren veel mensen een bos als een plaats waar stilte heerst. Natuurlijke geluiden verstoren de stilte meestal niet, hoewel ik best wel eens enorm ben geschrokken door een plotseling opvliegende fazant. Maar als er een weg langs het bos zou lopen, wordt het geluid daarvan eerder als storend voor de stilte ervaren.

Sommige mensen zoeken zelfs geluid op om stilte te kunnen ervaren – het gaat hen dan om stilte in henzelf. Er zijn allerlei tradities waarbij lawaai wordt gemaakt met een trom, een ratel of andere instrumenten om zo van binnen stil te kunnen worden: het geluid onderdrukt het denken, waardoor mensen gemakkelijker de stilte in zichzelf kunnen vinden.

Je moet in elk geval zwijgen om de stilte waar te kunnen nemen. Dat is een bewuste actie: ervoor kiezen om je mond te houden, om niet te praten. Stilte daarentegen heb je niet in de hand: die kan aanwezig zijn of ontstaan.

Wanneer je zwijgt en stil probeert te worden, gaat dat meestal niet vanzelf. Innerlijke stemmen zijn ineens beter hoorbaar. Je wordt geconfronteerd met al die gedachten die in je leven, en met wat zij oproepen aan emoties. Verdrongen wensen, onderdrukte ergernis, voorbijgane kansen, interne spanningen – er kan van alles bovenkomen. Zwijgen betekent daarom ook: niet vluchten en jezelf verdragen. Zwijgen kan verwarrend of confronterend zijn, het geeft geen directe uitweg of oplossing. Wel geeft zwijgen de gelegenheid tot observatie en analyse van jezelf. Uiteindelijk kan zwijgen daarom wel leiden tot innerlijke stilte.

In de kloostertraditie gaat men nog een stapje verder. Daarin wordt steeds weer benadrukt: 'zwijgen is een opdracht, als eis om aan jezelf te werken, om te veranderen.

Zwijgen is voor monniken niet zozeer een ontspannings- of concentratietechniek of een vaardigheid om zichzelf uit te schakelen. Zwijgen is veeleer oefenen in wezenlijke houdingen. Zwijgen doet een morele aanspraak op ons: we moeten onze verkeerde attitudes afbouwen, ons egoïsme bestrijden en ons openstellen voor God' (citaat uit A. Grün - *Leven uit de stilte*, p. 29).

> (..) het lukt meestal niet zomaar om in de stilte God te ontmoeten. Het diepste geheim laat zich niet zomaar aanschouwen <

Zwijgen betekent dus dat je er bewust van afziet om te spreken. Een reden daarvoor kan zijn dat je beter in het vizier wilt krijgen wat er in je leeft. Je kunt ook zwijgen om op die manier tot innerlijke stilte te komen. Zwijgen kan daarnaast, zoals Anselm Grün aangeeft, als een morele opdracht ervaren worden.

Er kan ook nog een heel andere reden zijn om je mond te houden. Zwijgen doe je ook wanneer je een geheim wilt bewaren. Wanneer iets te kostbaar of te kwetsbaar is om zomaar met jan en alleman te delen.

In de vroege kerk werd het geloof als een geheim ervaren. Dit geheim werd niet zomaar met iedereen gedeeld, om profanatie te voorkomen. Lid worden van de kerk, deelnemen aan avondmaal, doop of geloofsbelijdenis was dan ook niet louter een administratieve handeling. Je moest eerst 'ingewijd worden in het geheim van het geloof'. Catechumenen moesten de geloofstaal leren verstaan, de diepte van wat gevierd werd leren begrijpen. In de Oosters-orthodoxe kerk klinkt nog altijd halverwege de eredienst een belletje, waarna wordt geroepen 'thurai!'. Dat woord betekent 'deuren', en het betekent dat op dat moment de deuren van de kerk opengaan, waarna de catechumenen de kerk verlaten. Want daarna wordt de eucharistie gevierd en die is alleen voor de ingewijden.

Dietrich Bonhoeffer sprak in dit verband over 'disciplina arcani', de discipline met betrekking tot het geheim. Hij vond deze discipline in zijn tijd (hij leefde van 1906-1945) opnieuw van belang met het oog op de situatie van ontkerstening.

H.J. Adriaanse (uit: *Een beetje geloven*, p. 99/100) ziet het geheim van het geloof duidelijk terug in het functioneren van de kerk: 'Het geheim van het geloof ligt niet zomaar op straat. Je moet ervoor naar binnen, in de geloofsgemeenschap. De samenkomsten van de gemeente zijn in onze maatschappij wel algemeen toegankelijk; toch zijn ze in zekere zin niet openbaar. Ze zijn

niet neutraal. Het geheim staat niet ter discussie, maar het wordt gevierd. Het kan niet onderzocht of verklaard, maar moet voor lief genomen worden. (...) Daarnaast vereist het bewaren van het geheim een bepaalde houding van de gelovigen, een duurzame omgang met zichzelf. Je zou het ook weer een houding van zwijgzaamheid kunnen noemen, van leven in de stilte; in die stilte, waarin het zelf van de mens eindelijk het niet-zelf, de ander die 'God' genoemd wordt, kan vernemen. Van deze ontmoeting leeft alle geloof, het vrijzinnige niet uitgezonderd. Disciplina arcani wil dan zeggen dat men het eigen leven omvormt en laat omvormen tot ontvankelijkheid voor wat die ander te zeggen heeft.'

Dit alles doet me denken aan het verhaal van de profeet Elia op de berg Horeb. Hij is op de vlucht en houdt zich schuil in een rotsspleet. Eigenlijk kan hij geen kant meer op. En dan voltrekt zich een proces dat vergelijkbaar is met wanneer je als mens de stilte zoekt en zwijgt. Meer nog: wanneer je innerlijk stil wilt worden en God zoekt in die stilte.

In eerste instantie wordt het dan niet rustiger in jezelf, maar kan er van alles bovenkomen of loskomen. Bij Elia ging dat heftig: storm, vuur, een aardbeving... En dat proces begint in het verhaal met de woorden: *er ging een krachtige windvlaag voor de Heer uit*. Met andere woorden: het lukt meestal niet zomaar om in de stilte God te ontmoeten. Het diepste geheim laat zich niet zomaar aanschouwen. Wanneer je stil wordt, kan er van alles bovenkomen in jezelf dat heftig en confronterend kan zijn. Juist dan gaat het om die zogenoemde disciplina arcani: om volharding in het omvormen van jezelf naar ontvankelijkheid, vanuit het vertrouwen dat er na al die heftigheid een heel andere stilte ontstaat dan toen je begon te zwijgen. De stilte van het geheim kan dan resoneren in het gefluister van een zachte bries.

Serie Leeskringen

Leeskring 1

Schets van de bijeenkomst

Op 9 december 2016 was in leeskring 1 aan de orde het boek *Liberaal Christendom*. Er was afgesproken om de boekbespreking nu eens niet in algemene termen te doen, maar de details te bespreken. Iedereen zou het boek lezen en tijdens het lezen discussiepunten noteren. Bovendien leverde de uitgever ook nog een serie vragen bij het boek. De avond werd begonnen met het bespreken van het verlies van een van onze leden, namelijk Karel de Lange. Als groep besloten we de dag erna naar de crematieplechtigheid te gaan.

Na dit stilstaan bij het overlijden van Karel startte het bespreken van het boek. Leeskring 1 kent naast één stevige katholieke deelnemer bijna alle vrijzinnige variaties. Dat levert levendige discussies op. Van het aanvankelijke plan om nu de details van het boek te bespreken kwam weinig. Al gauw ging het toch over algemene basisbegrippen als: wat is waarheid. (hoofdstuk 3 van het boek). Daarbij ging het o.a over de vraag of je zelf de inhoud de geloof bepaalt of dat je volgt wat anderen in het verleden voorgeschreven hebben en wat het betekent om in een christelijke traditie te staan waarin verhalen een grote rol spelen.

We bespraken aspecten van het geloof (wat valt er verstandelijk over te zeggen) en geloof (zonder lidwoord). Bij dat laatste gaat het over de geloofsbeleving. De foto geeft wel de goede sfeer van het gesprek aan. Dat is een combinatie van ernst en precisie waarbij er ook ruimte is voor humor. We besloten aan het eind de volgende keer *De schooldagen van Jezus* van J.M. Coetzee te lezen en daarna weer een keer de detailbespreking van het boek over het liberaal christendom te vervolgen.

Wat is het doel van de bijeenkomsten?

We komen om de drie maanden bij elkaar en deze groep bestaat al vanaf 1985. Oorspronkelijk was de groep bedoeld als middel om mensen die niet naar de kerkdiensten kwamen toch een binding met de kerkgemeenschap te laten behouden. Later is dat doel verlaten en is het een gewone leesgroep geworden van mannen die er van houden boeken te lezen en te bespreken. Op dit moment bespreken we actuele publicaties met theologische en filosofische inhoud, afgewisseld met romans.

Hoe is de opzet van de bijeenkomsten?

Na een kort gesprek over koetjes en kalfjes wordt toch meer dan 90% van de tijd besteed aan het boek dat aan de orde is. Er is geen gespreksleider. Het praten over het gelezen boek gaat spontaan en er is vaak meer dan genoeg gesprekstof. De sfeer is open en plezierig.

Welk boek/onderwerp heeft tot een van de beste gesprekken geleid?

Een gesprek over Spinoza heeft veel indruk gemaakt, maar ook het boek van Wieringa met de titel: *Dit zijn de namen*. Daarnaast leverde het boek: *Religie voor atheïsten* van De Botton een zeer goede avond op.

Kunnen jullie nog nieuwe leden gebruiken?

Ja, door verhuizing en overlijden verloren we twee leden. Het zou mooi zijn dat de groep weer op volle sterkte komt van ongeveer 7 leden.

Wie is de contactpersoon van jullie kring en wat zijn de contactgegevens?

Nelson Spruit is de contactpersoon en zijn e-mailadres is: nelson.spruit@hetnet.nl

Foto vlnr.: Nelson Spruit, Henk van Waveren, Dick Michon, Luc Koning, Jan Hinke. Afwezig: Sepp Friedl

Stilte in de muziek

Cor Langen

Jan Bijkerk

In de St. Peters kerk in het Zuid-Engelse dorp Seaford werd in 2013 een CD opgenomen met 30 minuten stilte. Behalve het af en toe kraken van een houten bank, enkele voetstappen en wat verkeerslawaai op de achtergrond valt er niets te beluisteren. De CD was te koop en de opbrengst werd gebruikt voor het uitvoeren van herstelwerkzaamheden aan de 12^e -eeuwse kerk. Binnen 3 maanden was hij uitverkocht.

Stilte in de muziek. Kwadrant schreef eerder over stilte in de muziek in ons 'stiltenummer' (4, 2013). De aanleiding van het artikel was een lezing van – en een gesprek met – Jan Bijkerk. Deze Enschedese dirigent, componist en cursusleider verzorgt op 18 mei 2017 een lezing in de Remonstrantse Kerk. In dit artikel maak ik gebruik van de tekst uit de genoemde Kwadrant.

Er is veel geschreven over de stilte in de muziek. Na de stilte komt de muziek het dichtst bij het uitdrukken van het onuitsprekelijke. Stilte is niet alleen de afwezigheid van muziek of geluid. Stilte is ook kalmte, de afwezigheid van beweging, een voorgevoel. Stilte geeft ruimte om een andere werkelijkheid te ervaren. Stilte moet vallen. De stilte is al in ons, ze sluimert en moet worden gewekt. Dit wekken kan gebeuren door het wegsterven van een klank. Als de muziek in een compositie wegsterft is de stilte nog steeds de stilte van de componist.

De stilte binnen een compositie volgt uit een definitie van muziek: 'muziek is georganiseerd geluid ..... en stilte'. De stilte in de muziek is vergelijkbaar met de functie van de stilte in de retorica. De puntjes in genoemde definitie betekenen: 'let op, wacht even er komt nog iets bij, iets belangrijks'. Dit moment van rust in een compositie wordt gebruikt om de zeggingskracht van een woord of een toon te versterken. Graaf Egmont wordt in de Egmont van Ludwig van Beethoven met een bijl onthoofd. Na de val van die bijl is er de stilte die het belang van de gebeurtenis benadrukt. Zo vind je in verschillende composities 'generale pauzes', het moment dat iedereen even stil is. Muziek bevat dus gecomponeerde stiltes.

Er zijn twee vormen van stilte: de fysieke en de metafysische. Fysieke stilte is de stilte in de kerk van Seaford, de afwezigheid van waarneembaar geluid. Uit het voorbeeld blijkt dat absolute stilte niet voorkomt want er is altijd wel hier of daar geluid. Zelfs wanneer mensen, in een wat geluid betreft 'dode kamer' geplaatst worden, horen ze nog

steeds geluid. Het is het geluid van de eigen hartslag of zelfs het ruisen van hun bloed. Soms is er het geluid dat wij niet kunnen horen, bepaalde hoge tonen bijvoorbeeld. De metafysische stilte is recent beschreven door de kunst- en cultuurfilosoof Antoon Van den Braembussche in de *Stilte en het onuitsprekelijke* (2016). Hij verwijst naar de Estse componist Arvo Pärt, aanhanger van het twaalf-tonensysteem die na verloop van tijd merkte dat hij de essentie miste. Acht jaar stilte volgde, waarna hij met een heel ander soort muziek kwam, melodisch en uitgezuiverd, 'een enkele stem die een dans aangaat met de stilte' zoals hij het zelf beschreef. Zowel Meister Eckhart als de Japanse Dōgen hadden eenzelfde levensideaal voor ogen: het vinden van god of verlichting door stilte en meditatie, het ontoegankelijke, onmeetbare, onuitdrukbare en onbenoembare die alleen de diepste stilte kan ontsluiten. Hij citeert ook een Chinees spreekwoord: 'Stilte is niet de afwezigheid van geluid. Stilte is de diepste klank'. In 1952 illustreerde John Cage dit met zijn compositie '4'33"', waarin een pianist voor een piano gaat zitten en exact vier minuten en drieëndertig seconden geen toets aanraakt. Op zo'n moment hoort het publiek de stilte, en tezelfdertijd ook de afwezigheid ervan, want zoals gezegd absolute stilte bestaat niet. De compositie '4'33"' is één van de voorbeelden die Jan Bijkerk gebruikt.

Andere voorbeelden:

De componist Michael Praetorius gebruikt in zijn compositie Psalm 130 zowel de generale stilte als de stilte van een moment, een accent in de muziek na het 'Herr Gott':

*Aus tiefer Not schrei ich zu dir
Herr Gott, erhoer mein Rufen*

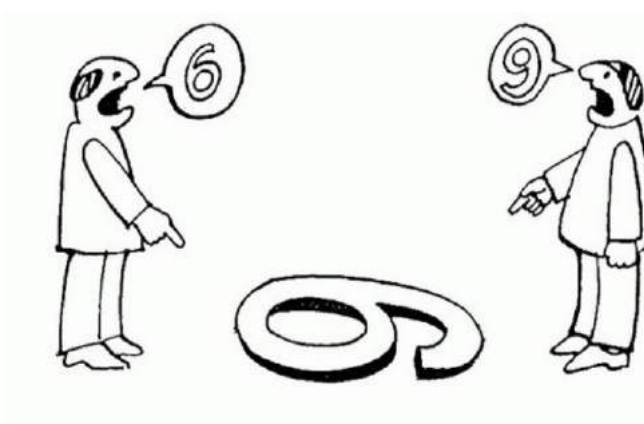
George Gershwin gebruikt de stilte in de Rhapsody in Blue aan het eind van een episode om ruimte te creëren voor een volgende episode.

Joseph Haydn gebruikte de stilte in de Symphonie nr. 45 om het contrast tussen twee delen te versterken.

De zeggingskracht van de stilte wordt bepaald door datgene wat vooraf gaat en wat er daarna gebeurt. De voorafgaande stilte zet de luisteraar op het puntje van de stoel. Er wordt een spanningsboog opgebouwd. Wat aan het einde van een compositie gebeurt kan door de componist worden voorgeschreven, een maat stilte na de laatste noot.

> De stilte – zoals die van John Cage – kan als bedreigend worden ervaren <

Zinprikker

De muzikant blijft na de laatste noot gespannen zitten tot de compositie aangeeft dat de tijd voorbij is. De spanningsboog wordt vastgehouden tot het moment dat het echt is afgelopen. Dan volgt de ruimte voor ontspanning. De stilte aan het eind verwijst tevens naar de mogelijkheid dat de muziek oneindig kan doorgaan. Stilte houdt de verwachting levend.

De stilte – zoals die van John Cage – kan als bedreigend worden ervaren. De stilte kan naar een macht buiten ons verwijzen die ons onheil kan brengen zoals de stilte voor de storm. Mensen kunnen in gesprekken niet tegen een onverwachte stilte en beginnen als vanzelf te praten om de stilte te doorbreken. De duur van de stilte is dus belangrijk. Jan Bijkerk kan in zijn composities lang nadenken over de lengte van een generale pauze. Tegenwoordig kan hij met behulp van een computer de stilte perfect timen. De verhoudingen tussen muziek en stilte moeten precies kloppen.

Tijdens Jan's lezing is er voldoende ruimte voor verschillende voorbeelden van stilte in de muziek. Hoe kun je een sfeer van verstillings opwekken? Wat is de functie van stilte bij het zingen?

Ontvlucht de beeld- en geluidslawine die ons dagelijks overspoelt en kom op 18 mei genieten van de stilte.

Geruchten of nepnieuws verspreiden als politiek wapen is zo oud als de wereld. Door de sociale media neemt het intussen ongekende afmetingen aan. De Amerikaanse President noemt het alternatieve feiten. De verantwoordiging daarover is groot. De paus heeft de verspreiders ervan met ongehoorde krachttermen uitgeoeterd en spoorde journalisten aan om een goede bril op te zetten. Goede kranten respecteren de journalistieke traditie om feiten en opinies zo goed mogelijk te scheiden. Kiezen wat je wel of niet publiceert is al moeilijk genoeg. Volkomen objectiviteit lijkt onmogelijk. Is het geen fictie dat feiten in tegenstelling tot meningen onomstreden zijn? Kant zei al dat de feiten altijd gekleurd worden door de bril die wij op hebben. Journalisten kunnen nog proberen een zo objectief mogelijke bril op te zetten, politici zien de werkelijkheid haast per definitie gekleurd. Zelfs bijbelvertalers persen bijbelteksten vaak door de molen van hun dogmatische vooroordelen.

De Statenvertaling verving het aloude 'vrede voor mensen van goede wil' door 'vrede voor mensen van het [Gods] welbehagen'. Want door een calvinistische bril zie je immers nergens mensen van goede wil. Zo zetten ook politici de waarheid gemakkelijk naar hun hand. Politieke partijen nemen de werkelijkheid, niet eens altijd even bewust, gekleurd waar op basis van hun uitgangspunten. Daarom is het voor ons kiezers van belang onszelf zo breed mogelijk te informeren. Want in politieke debatten wordt altijd geprobeerd om het eigen beeld van de werkelijkheid door de meerderheid geaccepteerd te krijgen. Als het om feiten gaat (b.v. inzake het klimaat), lijkt het nog het beste om je door wetenschappers te laten leiden. Zij verzamelen data, analyseren, argumenteren en zoeken met elkaar naar consensus (lees: neutrale kennis). Maar zelfs exacte wetenschappers publiceren hun nog niet bevestigde bevindingen soms, niet geheel belangeloos, voorbarig. Ook zij hebben de waarheid niet in pacht en moeten wel eens op hun schreden terugkeren.

> De Statenvertaling verving het aloude 'vrede voor mensen van goede wil' door 'vrede voor mensen van het [Gods] welbehagen'. Want door een calvinistische bril zie je immers nergens mensen van goede wil <

Van die onzekerheid, hoe klein ook, maken Trump en Wilders graag misbruik om de opwarming van de aarde in twijfel te trekken. En Trump boekt er nog resultaat mee ook, juist omdat veel Amerikanen daar ook niet aan willen.

Komt dat wantrouwen tegen objectieve feiten, die een verborgen politieke agenda zouden verhullen, uitsluitend uit populistische hoek? Op het ogenblik lijkt dat wel zo. Maar veel filosofen en cultuurwetenschappers, die hun bevindingen niet in het laboratorium kunnen herhalen, steken de hand in eigen boezem en erkennen dat zij al sinds de jaren zestig twijfel gezaaid hebben of feiten, waar iedereen het over eens kan worden, wel bestaan. Emancipatiebewegingen wezen de gangbare geschiedbeoefening en filosofie af als het verhaal van blanke mannen, die met hun claim op de waarheid de macht probeerden te behouden. Dat schiep een gunstig klimaat voor 'alternatieve feiten'.

Feministische onderzoekers ontkenden weliswaar niet dat Michiel de Ruyter heeft bestaan, maar richtten hun blik liever op diens vrouw. Bestaande feiten worden niet ontkend, er komen er alleen meer bij. Toch is dat niet het hele verhaal. Veel door de wol van het postmodernisme geverfde academici, zelfs de natuurwetenschappers onder hen, werden daardoor bepaald minder stellig over de objectiviteit van hun kennis. En dat grijpen populistische politici graag aan om het vertrouwen van hun volgelingen ook in wel verifieerbare feiten te ondermijnen en zo hun gesjoemel met de waarheid te legitimeren. Daarom voelen veel hedendaagse wetenschappers en journalisten zich gemotiveerd om in hun publicaties of berichtgeving wel een zo groot mogelijke objectiviteit na te streven en gesjoemel aan het licht te brengen. Want hun wijsgerige bescheidenheid kan nooit betekenen dat het allemaal lood om oud ijzer zou zijn.

Zin of onzin: wat vindt u?

Reacties naar de redactie: kwdr@xs4all.nl
of Kwadrantredactie: *De Koperwiek 54, 7609 GS, Almelo*

De kracht van verbeelding

Johan Goud

Op donderdagavond 18 mei geef ik een lezing over stilte, in het bijzonder in de poëzie. Dat thema en de verbinding ervan met dichterlijke taal liggen me na aan het hart. In de lezing zal ik allerlei stilte-gedichten bespreken. In dit introducerende artikeltje gaat het me meer om het thema 'stilte' als zodanig. Wat is het belang ervan?

De waarde van woorden is in onze tijd om allerlei redenen en door allerlei oorzaken in het geding. Ze moeten steeds vaker plaats maken voor beelden, klanken en gebaren. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer de dood of het kwaad zich aandienen. De overheersende reactie is er opvallend vaak één van eerbiedig zwijgen. Vindt een tragisch ongeval plaats, wordt een kind ontvoerd, wordt iemand vermoord – dan leggen we in stilte onze bloemen neer, plaatsen we zwijgend een handtekening, ondernemen we langdurige stiltetochten. Voor de verklaring daarvan wordt van alles aangevoerd. Het zou een gevolg zijn van de individualisering en het wegvallen van zingevende verbanden; of van een enorme toename van informatie die niet tot kennis, maar tot onzekerheid heeft geleid. Onze moderne cultuur zou woorden steeds meer zijn gaan wantrouwen: hoeveel structureel bedrog en hoeveel zelfbedrog liggen er niet in verscholen? En is het niet zo, om nog een verklaring te noemen, dat wat de dood en het kwaad ons aandoen terecht onuitsprekelijk wordt genoemd en ons terecht met stomheid slaat? Werken woorden niet haast onvermijdelijk een zekere relativisering en de schijn van begrip in de hand?

Literatoren en filosofen en theologen denken over deze crisis van de woorden al geruime tijd na en nemen alle mogelijke posities in. Ik ga er hier niet op in, maar beperk me tot het stellen van een vraag die in dit verband essentieel is: *Hoe zwijgen we eerbiedig?* Is het voldoende daarvoor onze mond te houden? Het zwijgen en de stilte zijn geladen en gonzen van mogelijke woorden. Moeten ze niet geïnterpreteerd worden, dat wil zeggen: hebben ze onze woorden niet nodig, om de betekenis te kunnen krijgen die we bedoelen?

Ik denk het zeker. Maar het moeten dan wel woorden zijn die de stilte als het ware met zich meedragen, die recht kunnen doen aan het zwijgen, die dichterlijk zijn. Wat voor woorden zijn dat? We komen er dichterbij door na te denken over het wonderlijke vermogen van de verbeelding.

> Literaire taal is in staat om over de stilte te spreken zonder hem teniet te doen <

Van de verbeelding wordt nogal eens verwacht, dat ze illustraties levert bij producten van ons rationeel vermogen of dat ze een overdrachtelijke betekenis uitwerkt van de 'letterlijke' waarheid die al op een andere wijze zou zijn vastgelegd (als resultaat van wetenschappelijk onderzoek, of in de bijbel en het dogma). Voor de omgang van filosofen of theologen met literair werk betekent dit, dat zij in romans of gedichten op zoek gaan naar een stramen van begrippen en grote gedachten. De verbeeldende tekst wordt dan als het ware een illustratie van de erin verscholen filosofie.

Meer en meer wint de gedachte veld, dat de verbeelding een zelfstandige benadering van werkelijkheid is, die op haar eigen merites beoordeeld moet worden. Op haar eigen wijze onthult en onderzoekt zij werkelijkheid. In het bijzonder voor de theologie kan zij grote betekenis hebben – mits de theologie méér wil zijn dan alleen een exposé over religie en geloof. Waartoe is de verbeelding in staat? Ik noem vijf eigenschappen van de verbeelding die me belangrijk lijken.

In de eerste plaats onthult de verbeelding door haar voorkeur voor *concrete situaties en verhoudingen* een werkelijkheid die onzichtbaar blijft in de sfeer van de getallen en de statistieken, de historische en de journalistieke overzichten. Een voorbeeld daarvan is de kale, beschrijvende stijl van Primo Levi in zijn verhalen over Auschwitz. Door over de alle proporties te buiten gaan de realiteit van de kampen kleine verhalen te vertellen, maakte hij de verschrikking des te scherper zichtbaar.

Anders dan grootse visies op de gang van de wereld- of de heilsgeschiedenis, is de verbeelding op het *bijzondere* en *individuele* gericht. 'God is misschien niet anders dan de permanente weigering van een geschiedenis die zich schikt in onze geheime tranen' (E. Levinas). Ik denk hierbij aan de poëzie van de joodse dichter Paul Celan die geobsedeerd op zoek was naar tranen – van verdwenen anderen, van een afwezige god, van hemzelf, tranen die hij in tal van beelden verborg: sneeuw, ijs, kristal.

De literaire verbeelding is bekend met de ontoereikendheid van taal; zij koestert wantrouwen jegens woorden, maar dan wel *een wantrouwen dat construc-*

tief is en nieuwe woorden zoekt. Zo formuleerde Dostojewski als gevangene in Siberië een geloofsbelijdenis, die hij echter zeventien jaar later in de mond van de dubieuze Stavrogin (in de roman *De demonen*, 1871) legde. Dat weerhield hem er niet van om andere karakters te creëren en naar nieuwe bewoordingen op zoek te blijven.

De verbeelding is van huis uit vertrouwd met het *veelvoud*. Ze wantrouwt visies die de werkelijkheid, inclusief die van ons eigen zelf, als één en doorzichtig beschouwen. De moderne roman is veelstemmig: diverse verhaallijnen lopen naast en door elkaar heen. De auteur presenteert zich niet als de alwetende schepper en regisseur, maar eerder als de nauwgezette waarnemer die zijn karakters recht wil doen en iedere verhaallijn volgt. Zijn visie is niet eenvoudigweg met die van één van zijn figuren te identificeren, maar laat zich pas na lezing van het hele verhaal vermoeden.

Tenslotte, al doende ontwikkelt de verbeelding een eigen type *redelijkheid*, die oog heeft voor wat onopgemerkt en ongezegd was gebleven en ruimte maakt voor redenen die de rede niet kent. Misschien is de in dit opzicht het best toegeruste literaire vorm, die van het toneel. Verheldering wordt daar bereikt door de uitbeelding van een handeling. 'De enige manier om al schrijvend de redenen van het hart te kennen. Met scènes is het soms mogelijk om dat wat tussen mensen speelt te vangen – wat geen filosofie of theologie bereiken zal', schrijft Willem Jan Otten in een boek over de bedoeling van verbeelding. De redenen van het hart zijn per definitie redenen die in de stilte thuis horen. Literaire taal is in staat om over de stilte te spreken zonder hem teniet te doen.

Evaluatie van de cyclus 'Goede dood' :

een samenvatting van de reacties

Op de oproep om ervaringen en ideeën over de cursus 'Goede dood' met de programmacommissie te delen hebben dertien mensen gereageerd. Veel reacties zijn positief. Met name de films met discussie en het laatste nagesprek zijn zeer positief beoordeeld. Men is ook te spreken over de lezingen, maar had daarbij liever gelijke aandacht voor tegenstanders en voorstanders van euthanasie gehad. De programmacommissie wordt gevraagd om in de toekomst meer controversiële sprekers uit te nodigen. Een reactie stelt voor de lezingen op een ander moment dan de zaterdagochtend te programmeren. De meeste mensen pleiten voor een beperkt aantal lezingen en meer groeps gesprekken waarin eenieder aan bod komt. Een reactie verwoordt dit treffend met 'minder consumeren en meer verbinden'. De programmacommissie wordt aangemoedigd om nog meer evenwicht tussen toerusting en onderling pastoraat te zoeken.

Veel reacties bevatten suggesties voor thema's, zoals meer maatschappelijke en ethische onderwerpen, de maakbare mens, een bijbelcursus, gesprek met jonge volwassenen over religie/spiritualiteit, muziek (maar dan andere componisten dan Bach), hoop en rouwverwerking. Verheugend is dat er ook concrete voorstellen gedaan zijn, zoals lezingen over E. Eybers, Bloch en Sölle en over een bepaalde uitspraak van Kuitert en lezingen van Marinus van den Berg/Ruard Ganzevoort over rouwverwerking.

De programmacommissie dankt allen zeer die de moeite hebben genomen om te reageren. Wij hebben veel van de reacties geleerd en wij zullen zo ver mogelijk rekening houden met de suggesties.

Namens de programmacommissie,
Bärbel Dorbeck-Jung

Cursussen

Zie de mens: lezen, lachen, geloven

In de kunst van onze tijd gaat het niet meer om het ideaal van eeuwige schoonheid. Ze wil ons liever raken en te denken geven. Ze voert onophoudelijk strijd tegen wat te voorspellen en te verwachten is. Daarom worden de dingen vervormd en onherkenbaar gemaakt, in fragmenten ontleed en op een andere manier in elkaar gezet, of maken ze plaats voor een abstractie die alleen nog maar 'anders' is.

Wat opvalt is dat hetzelfde geldt voor filosofen en theologen van onze tijd. Ze zoeken naar vormen van inzicht en geloof die ons uit balans brengen, die ons onszelf leren relativeren, die ons de dingen anders laten zien en begrijpen. Gedurende deze avonden gaan we daarover meedenken door enkele typisch menselijke activiteiten centraal te stellen, in het bijzonder het lezen, het lachen en het geloven. Wat er gemeenschappelijk aan is, is dat ze ons met onze betrekkelijkheid confronteren en voor verrassingen plaatsen.

Allerlei denkers en dichters die typisch zijn voor onze tijd, komen ter sprake, Don Caputo, Richard Kearney, Sören Kierkegaard, Emmanuel Levinas, Friedrich Nietzsche, en anderen.

Data: dinsdagmiddagen 7 februari, 14 februari en 7 maart

Lezingen

Een gedicht bestaat niet alleen uit woorden, het bestaat uit woorden én hun stilte.

Martinus Nijhoff

Stilte is het thema van het voorjaarsprogramma. Deze eerste avond vormt de opmaat voor de volgende twee avonden over stilte op 20 april en 18 mei.

ds. Kirsten Slettenaar: Stilte in jezelf

Donderdag 6 april
Tijd: 20.00 - 21.30 uur
Plaats: Remonstrantse Kerk, Woltersweg 11, Hengelo

Er zijn veel verschillende soorten stilte. De ene stilte is de andere niet. Een stilte kan vol zijn, geladen, passend. De stilte tussen woorden, stilte in de muziek, in een klooster, in je ziel, in de natuur, in een museum kunnen daar voorbeelden van zijn.

Een stilte kan ook leeg zijn, bedreigend, confronterend of pijnlijk. De stilte voor de storm, de stilte in een babywiegje, de stilte in een leeg huis, de stilte van gemis, de stilte van eenzaamheid of misschien wel de eenzaamheid van de stilte zijn wellicht ook herkenbaar...

In de stilte dient zich aan wat onder de oppervlakte leeft. Een stilte die in een gesprek valt, kan de deur zijn naar een verdieping van de ontmoeting. In een stilte kan naar boven komen wat in het gebeuren van alledag gemakkelijk ongezien en ongehoord blijft.

Op 6 april zijn we bijna aangeland bij de Stille Week. Tijdens deze bijeenkomst worden enkele langere stiltes afgewisseld met een gedicht, muziek, een verhaal. Tijdens de avond is er gelegenheid om met elkaar uit te wisselen hoe je de stiltes hebt ervaren.

ds. Kirsten Slettenaar is voorganger van de Remonstrantse Gemeente Twente

Jan Bijkerk: Stilte in de muziek

Donderdag 20 april
Tijd: 20.00 - 21.30 uur
Plaats: Remonstrantse Kerk, Woltersweg 11, Hengelo

Muziek is georganiseerd geluid ..... en stilte. De puntjes geven aan: let op er komt nog iets bij, iets belangrijks. Het is een moment van rust in een compositie en het wordt gebruikt om de zeggingskracht van een woord of een toon te versterken.

In een compositie kan een moment voorkomen dat iedereen even stil is, de generale pauze. Muziek bevat aldus gecomponeerde stilte. Tijdens de bijeenkomst hoort u verschillende voorbeelden van stiltes in de muziek. Natuurlijk is er ook het bekende voorbeeld van stilte in de compositie '4'33'' van John Cage. De lezing gaat over de duur en de functie van de stilte. Muziek en stilte zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden (bron: Kwadrant nr. 4, 2013, p.10 en p.11).

Jan Bijkerk is vanaf 1983 actief als dirigent. In de jaren 90 ging hij voor zijn ensembles steeds meer zelf muziek componeren en arrangeren, hetgeen er toe leidde dat hij in 2001 de studie compositie aan het Twents conservatorium bij David Rowland begon, welke studie in 2005 met goed gevolg afrondde. In 2009 voltooide hij, door het behalen van het Master of Music diploma aan de Messiaen Academie, de 2e fase opleiding. Hier studeerde hij compositie bij Jan Bas Bollen. Naast het componeren is hij actief als oprichter van het instituut voor zingeving met muziek 'dMdm'. Hij is regelmatig bij radio Enschede FM als gast en in het Muziekcentrum in Enschede, als concertinleider, te beluisteren. Last but not least, geeft hij cursussen, o.a. bij de universiteit voor de derde leeftijd, U3l en lezingen over muziek in de breedste zin van het woord.

Johan Goud: Stilte in de poëzie

Donderdag 18 mei
Tijd: 20.00 - 21.30 uur
Plaats: Remonstrantse Kerk, Woltersweg 11, Hengelo

Thema: De kracht der verbeelding.

Johan: De bijeenkomst gaat in het bijzonder over de poëzie. Het thema en de verbinding ervan met dichterlijke taal liggen me na aan het hart. In de lezing zal ik allerlei stilte-gedichten bespreken

Zie tevens mijn artikel (pagina 12 van Kwadrant).

Johan Goud is emeritus hoogleraar theologie en emeritus remonstrants predikant. Hij hield zich o.a. in het samen met anderen geschreven Als de dood voor het leven (1995) bezig met de vragen rond hulp bij suicide, schreef mee aan het boek Vaarwel (2007) over sterven en rouw, en kwam als predikant zeer vaak met de dood in zijn vele gedaanten in aanraking.

Wie zijn wij?

Remonstranten vormen een geloofsgenootschap van mensen die zich aangesproken voelen door een geest van openheid, vrijmoedigheid en verdraagzaamheid die:

- ruimte biedt voor de ontwikkeling van de eigen spiritualiteit
- een stimulans wil zijn om de eigen ervaringen met anderen te delen en vragen van geloof en samenleving met elkaar te bespreken
- het van belang vindt dat men omziet naar elkaar.

Zoals wij in onze beginselverklaring uitspreken, willen wij God eren en dienen en is onze geloofsgemeenschap geworteld in het evangelie van Jezus Christus. Wij kennen geen bindende geloofsbelijdenis.

Onze traditie kenmerkt zich door het verlangen in contact te blijven met de ontwikkelingen op het gebied van wetenschap en cultuur. De Remonstrantse Gemeente Twente is één van de 46 remonstrantse gemeenten in Nederland.

Iedereen welkom

Wij zien u graag bij onze kerkdiensten, lezingen, cursussen en andere activiteiten

Kerkgebouw

Adres: Woltersweg 11, 7552 DA Hengelo
Predikant
mevrouw ds. K.J.G (Kirsten) Slettenaar,
tel. 074 - 357 42 76, xbirds@wxs.nl

Voorzitter

Mw. A.E. Fockema Andreae
Tel.: 074 2508842
e-mail: elisabijns@kpnmail.nl

Secretaris

Mw. J.N.J. Mulder
p/a Woltersweg 11, 7552 DA Hengelo
tel. 053 4356022; 06 20038222
e-mail: cobimulder3@gmail.com

Penningmeester

Mw. T. Lotgerink Bruinenberg - van der Weide
p/a Woltersweg 11, 7552 DA Hengelo
tel. 074 349 04 26
e-mail: tvanderw@live.nl